

Avgrund eller bro mellan dom och vi?

Jan Bärmark, professor i vetenskapsteori

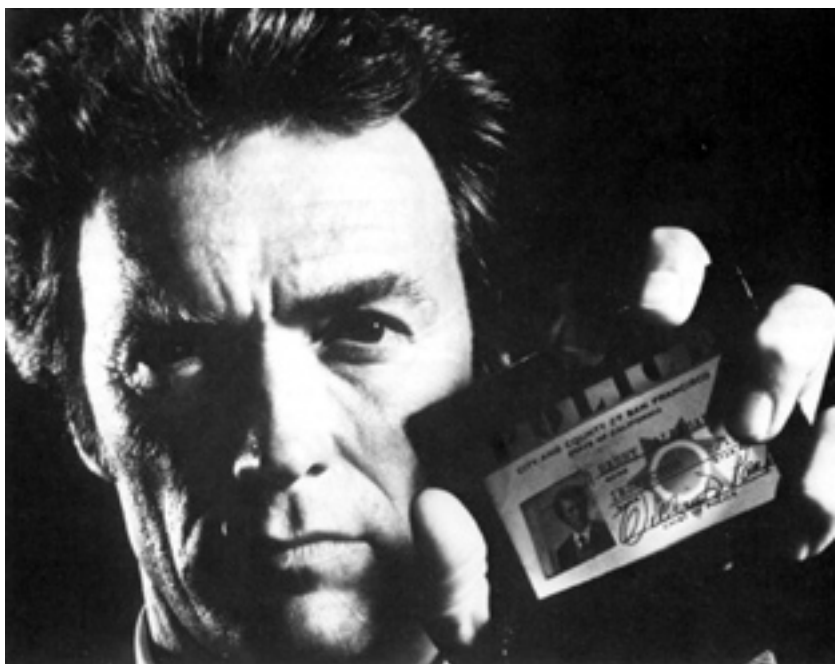
Jag läser fortfarande Fantomen. I Fantomens värld finns det aldrig några tvivel om vad som är gott och ont. Fantomen har en döds kallering och en vänskapsring. Döds kalleringen är för dom onda. Vänskapsringen är reserverad för de goda. De onda får smaka på Fantomens järnnäve som lämnar efter sig ett döds kallemärke som för alltid stigmatiserar dem som onda. De goda får en medaljong som säger att de och deras efterkommande alla är goda. En människa kan i den här fantasivärlden inte vara både god och ond. Det går en absolut gräns mellan gott och ont. Det är bara i seriernas och fantasins värld vi kan dela gott och ont på ett enkelt sätt. Det är nämligen bara under våra naglar som det finns skarpa konturer. Det är kring fantasin att vi klart kan skilja mellan dom och vi som jag vill tala.

Psykoanalytikern Melanie Klein (1882–1960) har kallat vårt behov att förlägga allt ont till de andra för *projektiv identifikation*. Den franske psykoanalytikern Lacan lär ha börjat sitt arbete med sina patienter med att fråga vem som gjort dom sjuka. Patienten pekar ut dom andra – fadern, modern, syskon eller kamrater. Det är först med begynnande självkännedom som patienten kan se sin egen delaktighet, de mörka sidorna i det egna psyket. Till dess förläggs det onda utanför det egna medvetandet. Allt det mörker som finns inom oss, all den osäkerhet vi kan känna, försvinner när vi i dom andra kan se allt ont. Vilka är dessa dom? Det är alla de, på vilka vi projicerar våra fador, våra mörka sidor, vår skuggsida, allt det vi inte vill veta av hos oss själva. Dom andra är inte som vi. Dom är inte naturliga. Helvetet är dom andra. Det är judarna, araberna kommunisterna, de ogudaktiga som är roten till allt ont. Förintelsehistorikern Hillersberg föreläser inför en publik om förintelselägren under andra världskriget. Han nämner krigsförbrytare som Himmler, Höss och Stangl. ”Vi skulle bra gärna vilja att dessa förbrytare var helt annorlunda än vi”, säger han. ”Men de var som vem som helst av oss”. De var nämligen bara vanliga banala

människor som begick avskyvärda handlingar. Vi känner oss gärna förträffliga därför att vi aldrig gjort oss skyldiga till hemska handlingar. Men hur kan jag brösta mig över att aldrig gjort saker jag inte haft möjlighet att göra? Jag har aldrig varit i positionen att ha kunnat handla som en Sharon eller en Georg Bush och sedan avstått för att välja en fredens väg. Nyligen avslöjade Günther Grass att han varit medlem i SS. Hur kunde han? Det vet vi inte och det är inte säkert att Grass själv vet säkert. Människans motiv rymmer skuggsidor.

Psykologiska experiment har visat att det är tämligen enkelt att få människor att utföra bestialiska handlingar mot andra så länge de tror att handlingen i fråga är sanktionerad av någon auktoritet. Psykologen Millgram utförde ett experiment där försökspersonerna instruerades att skicka elektrisk ström till andra försökspersoner de inte kunde se men kunde höra. Vad de förstnämnda försökspersonerna inte visste var att det inte gick någon ström när de vred på knapparna och de visste inte heller att försökspersonerna de inte såg hade vidtalats i förväg att simulera smärta när strömmen slogs på. Trots att smärtan enligt strömstyrkan var mycket stor, ibland dödligt farlig, fortsatte man att öka strömstyrkan när auktoriteten, försöksledaren, gav order om det. Dom andra har förvandlats till objekt. De var strängt taget inte längre människor. En amerikansk stridspilot berättar om sina minnen från första Gulfkriget när han från sitt plan sköt mot flyende irakiska soldater. ”Det var rena kalkonjakten”.

Vad som skiljer mig från dom där onda är just deras ondska. Vi har visserligen själva aldrig begått bestialiska handlingar, men hur är det med den legitima sadismen? Vi sitter och njuter av en film där boven, som är helt annorlunda än vi, får utstå fruktansvärd smärta. Tänk på alla filmer med agent 007, James Bond med rätt att döda i tjänsten, ni sett. Bovarna sprängs i luften, äts upp av pirayafiskar eller grillas på strömförande stängsel. Vi ryser av välbehag. Nu fick dom allt. Vad skiljer vår sadism från bovens? Vår grymhet utspelas bara i fantasin och hans i verkligheten, men brutaliteten finns där. Kvällspressen matar oss med indignationspornografiska reportage. Oavsett vad man skriver om är det emotionella budskapet detsamma. Hur länge skall dom få hålla på? Tänk så dom betar sig! Indignationshungern får oss att köpa tidningen. Personerna som utmålas som dom onda växlar men indignationen är densamma. Vi behöver ständigt nya måltavlor för vår indignation. Det är bara en gradskillnad mellan läsa-

Det legitimerade våldet.

rens indignation och lynchstämningen i filmer som *Mötet vid oxoket*. Häng dom, skriker mobben. Visst dör oskyldiga, men man får alltid räkna med ett visst svinn. Huvudsaken är att man får leva ut sitt hat mot den andre. Hämnaden är viktigare än något annat. Det är dom andra som är onda. Själva är man ju bara ett stackars offer. Känns tongångarna igen? Vi har läst om den här retoriken senast i kriget i Libanon.

Psykoanalysen kan hjälpa oss att förstå vårt behov att skilja mellan dom och vi. Vi får söka orsakerna i det omedvetna. Psykoanalytikern Melanie Kleins teori om projektiv identifikation handlar om djupa omedvetna irrationella krafter som gör att vi drar tydliga gränser mellan dom = ont och oss = gott. Vi är goda och dom är onda. Dom har fel och vi har rätt. Själva poängen med att utmåla dom andra som annorlunda och dåliga är att vi kan behålla bilden av oss själva som naturliga och goda. Vi styr och vi

ställer och vi ljuger för oss själva för att inte bilden av oss själva som goda skall ifrågasättas. Filosofen Nietzsche (1844–1900) har utforskat våra livslögner. Han sammanfattar sina forskningsresultat i aforismer: ”Allt detta har jag gjort” säger mitt minne. ”Så här kan inte jag ha gjort” säger min stolthet. Efter en stunds kamp ger minnet vika. Vi kommer bara ihåg det som smickrar vår fåfänga. Det är ju dom andra som är onda.

Vår bild av dom andra består till stor del av schabloner, förenklingar. Vi generaliserar och drar alla över en kam. Tage Danielsson skämtar i *Gral-limatik: struntpratets fysiologi och teknik* om hur schablonerna byggs upp. Alla negrer är lata. Negrer är lata. Du var mig en lat jävel. Du måste vara neger. Du var mig en flitig neger. Du måste vara vit. Verkligheten förändras ständigt men våra bilder av den andre är statiska.

Idéhistorikern Klas Grinell har i sin mycket spännande doktorsavhandling *Att sälja världen* analyserat hur man inom resebranschen saluför andra kulturer. Bilden av den andra kulturen är statisk. Orienten utmålas som fylld av mystik och magi. Här står fortfarande tiden stilla. Arabens ögon är precis som i Åke Holmbergs böcker om privatdetektiven Ture Sventon outgrundliga som ökennatten. Sydlänningen har ett helt annat temperament än vi. Han eller hon tar dagen som den kommer. Det är klimatet som är en viktig förklaring till sydlänningens annorlunda temperament. Värmen kräver flera timmars vila mitt på dagen. Efter siestan förväntar sig turisten att spanjoren skall komma ut iklädd folkdräkt. Fransmannen skall alltid vara charmerande och flirtig. Många turister reser utomlands för att uppleva något annorlunda, men det får inte bli för mycket. Mammans köttbullar måste hela tiden finnas inom räckhåll.

Uppdelningen i ett dom och ett vi har en ideologisk dimension. Det handlar om att slå vakt om den sanna kulturen, den sanna religionen eller den sanna vetenskapen. I judendomen, kristendomen och islam skall man försvara den sanna läran och hålla den ren från dom ogudaktiga. Det råder nämligen ingen oklarhet om vad som är den sanna läran. Det står klart och tydligt i en helig text. Jag talar förstås om vår heliga text och inte deras förment heliga text. De historiska religionerna utesluter dom andra, hedningarna. Gränserna mellan dom ogudaktiga och vi gudaktiga måste vara tydliga. Inom hinduismen och buddhismen införlivar man dom andra. ”På vilka vägar människan än kommer skall jag ta emot henne ty vägen från alla håll är min”, säger Krishna i *Bhagavadgita*. Också i buddhismen

finns en försonande hållning till andra religioner. När buddhismen spreds i Asien tog den upp och assimilerade de föreställningar som fanns i de kulturer man kom till. Betoningen i religioner som hinduism, taoism och buddhism ligger mer på att hitta det gemensamma istället för att fokusera på det som skiljer.

Eurocentrism och romanticism är två sätt att se på andra kulturer. De ser mycket olika ut men är i själva verket två sidor av samma mynt. Eurocentrismen är föreställningen att västerländska kriterier kan användas för att värdera andra kulturer. Det är tron på den egna västerländska kulturens överlägsenhet. Det är bara vi som har en utvecklad konst, litteratur, religion, filosofi och vetenskap. All indisk litteratur är mindre värd än vilken sida från en engelsk barnbok som helst, menade en engelsk lord. Vi har konstmusik. Andra kulturer har enklare former av folkmusik. Antropologerna Robin Horton och Ruth Finnegan gör sig till talespersoner för denna hållning när de jämför västerländsk vetenskaplig kultur med vad de kallar för primitivt tänkande. Det vetenskapliga tänkandet är enligt dem sekulariserat, rationellt, metodiskt, odogmatiskt och sant. Det primitiva

tänkandet är religiöst, irrationellt, intuitivt, dogmatiskt och osant. Mellan oss vetenskapliga västerlänningar och dom primitiva finns en avgrund. Vi i den västerländska kulturen omfattar ett tänkande där idéerna utvecklas i en kamp med varandra. I det primitiva tänkandet finns en rädsla för nya idéer. Därför är dom dogmatiska. Givetvis är det här en grov förenkling. Modern vetenskapsteori har visat att dogmatism också finns i vetenskapen. Nya vetenskapliga idéer får inga anhängare därför att gamla forskare tänker om, utan för att dom dör. Romanticismen är myntets andra sida. Nu förläggs allt det positiva till andra kulturer. Här finns en subtil andlighet som vetenskapen inte når. Vetenskapen är materialistisk, mekanisk och reduktionistisk. I andra kulturer finns ett holistiskt och ekologiskt tänkande. Judar är smartare än andra. Negrer har rytmen i blodet. Tibetaner är andliga. Här finns samma rasistiska sätt att tänka som i eurocentrismen men med andra förtecken. Också här finns en avgrund mellan de andra och oss.

Jag vill nu föreslå ett annat och som jag tycker mer fruktbart sätt att se på dom andra. Om det finns någon metod för detta? Ja, det gör det. Metoden kallas sinnesnärvaro. I mötet med dom andra registrerar vi bara vad vi upplever. Vi värderar inte. Vi försöker inte förklara. Vi drar inga slutsatser. Vi skiljer inte mellan dom och vi. Vi iakttar med villkorslös uppmärksamhet. Varje möte med en annan kultur, med en människa med en för oss främmande livsstil eller värderingar, erbjuder oss nu ett tillfälle till självreflektion. I mötet med det främmande blir vi nu varse vårt eget sätt att tänka. Dom andra blir en spegel i vilken vi kan se våra egna fördomar. Istället för att se dom andra som något hotfullt för vår identitet kan vi se möjligheten att berika vår livsvärld. Vi ska lämna det barnsliga stadium där gränserna är tydliga mellan dom och oss och med Gunnar Ekelöfs ord i *Färjesång* inse att ”det som är boskap i andra är också boskap i mig och att det som är botten i dig också är botten i andra”.